

Щепанський В.В.

Турецький фактор гуманітарної політики на південному сході України в період 2014–2016 рр.

У статті подана загальна інформація про гуманітарну політику Туреччини в Україні у 2014–2016 рр. щодо тюркських етносів, які проживають в Україні. Проаналізована діяльність турецьких релігійно-політичних рухів, зокрема «Хізмет» і «Нур Джамаат», які приділяють увагу кримотатарському населенню або туркам-месхетинцям. З'ясовано основні причини діяльності турецьких релігійно-політичних рухів в Україні.

Ключові слова: кримські татари, турки-месхетинці, гуманітарна політика, мусульманські общини України.

движений, в частности «Хизмет» и «Нур Джамаат». Отслежены основные причины деятельности турецких религиозно-политических движений в Украине.

Ключевые слова: крымские татары, турки-месхетинцы, гуманитарная политика, мусульманские общины Украины.

The article provides general information on the humanitarian policy of Turkey in Ukraine in the period 2014–2016, concerning the Turkish ethnic groups living in Ukraine. The activity of the main Turkish religious and political movements, in particular «Hizmet» and «Nur Jamaat», is analyzed. The main causes of the activity of Turkish religious and political movements in Ukraine are traced.

Key words: Crimean Tatars, Meskhetian Turks, humanitarian policy, Muslim communities of Ukraine.

УДК 327

Щепанський В.В.,
кандидат філософських наук,
науковий співробітник
Національного університету
«Острозька академія»

В статье представлена общая информация о гуманитарной политике Турции в Украине в период 2014–2016 гг. относительно тюркских этносов, проживающих в Украине. Проанализирована деятельность турецких религиозно-политических

Глобалізація та модернізація сучасних суспільств призводить до тісного гуманітарного контакту різних груп населення в межах країни і поза ними. Кардинальні зміни в соціокультурному та інтелектуальному середовищі формують нові ландшафти сприйняття етнічних меншин, соціальних груп в оновлених політичних реаліях світової спільноти. Центральною ознакою цих процесів є мобільність, що трансформує населення у всіх країнах світу. Зокрема, тут варто згадати загострення проблем, що були пов'язані з кримськими татарами і турками-месхетинцями в Україні. Події на південному сході країни 2014–2016 рр. оголили ряд гуманітарних проблем, які наростали після розпаду СРСР. Вагому роль тут відіграла політика України щодо кримсьотатарського населення в Автономній Республіці Крим.

Згадані нами процеси зумовлюють актуальність статті у потребах в переосмисленні підходів до вивчення сучасних етнічних мусульманських спільнот в Україні. Подібну проблематику у своїх напрацюваннях піднімають М. Воротнюк [1], А. Кадім [4], М. Якубович [10], О. Ярош [11].

Найцікавішим вектором у цих подіях є включення в кримсьотатарське питання Турецької республіки. Загальні ознаки відносин між Україною та Туреччиною традиційно визначають як стратегічне партнерство. Хоча, як зазначає М. Воротнюк, це не відповідає дійсності, оскільки прагматична економізація відносин, помітна на всіх етапах співпраці з 1991 р., «не може замінити собою інші, на сьогодні відсутні, спектри стратегічного партнерства» [1, с. 2]. Наприклад, це зауваження цілком коректне щодо гуманітарної політики Туреччини в Автономній Республіці Крим до 2014 р. Зокрема, розви-

ток «просторового рівня» співпраці між татарами в Криму і Туреччиною характеризувався переміщенням людей усередині мереж релігійних груп (візити мусульманських вчених, викладачів у релігійні школи, шейхів, організації колективних паломництв). Що характерно, цей процес був одностороннім. О. Маначинський вбачав у цьому провокуючий сценарій дезінтеграції кримотатарського населення і формування індиферентності щодо політики українізації в АРК [5, с. 13–14].

Поява турецьких неосуфійських організацій, що почали активно займатися культурною, політичною та освітньою діяльністю в Україні, також заслуговує на окрему увагу. Наприклад, це діяльність руху «Хізмет» Ф. Гюлена, або сулейманджилар, що надає освітню та соціальну допомогу туркам-месхетинцям на півдні України і кримським татарам [11, с. 54]. Після 2014 р. зростає активність послідовників вчення Саїда Нурсі (1877–1960 рр.) – «Нур Джамааті». М. Якубович зазначає: «Саїд Нурсі – чи не найвідоміший поза межами Туреччини її «національний» мислитель, праці якого вже перекладено майже 60 мовами, зокрема й українською» [10, с. 35]. Цим рухам характерна ідеалізація Османської імперії і пантюркізм, що включає їх послідовників в активне політичне життя глобалізованого світу. Незважаючи на це, членство у згаданих організаціях здебільшого формальне і не несе жодної відповідальності та зобов'язань. На думку данського дослідника Й. Нільсена, така позиція є характерною для мусульманських громад у країнах, де іслам не є домінуючою релігією. У таких спільнотах поступово руйнуються традиційні соціальні зв'язки. Тому міжнародні ісламські організації, що мають незначну спорідненість, формують

нову «соціальність» за допомогою будівництва нових мечетей, розповсюдження своєї літератури в освітніх та культурних центрах [11, с. 49].

Це все сприяє формуванню в більшості мусульманських об'єднань індивідуальної настрою щодо державної політики внутрішнього і зовнішнього характеру. У цьому контексті, наприклад, послідовники «Нурджулар» розглядають кримотатарський чинник як один із компонентів пантюркізму – стратегії, котра має об'єднати всі тюркомовні народи на духовному рівні. Хоча діяльність і поширення цього руху в Україні залишається на мізерному рівні та не становить загрози, оскільки він абсолютно не сприймається місцевим мусульманським населенням серйозно. Попри це, вчення Саїда Нурсі є забороненим у Російській Федерації. Щодо цього моменту М. Якубович зазначає: «Насправді питання тут не в ідеології, а в тому, хто її проголошує своєю програмою дій і якими методами втілюватиме. Іще кілька років тому спадщину Саїда Нурсі розглядали як таку собі м'яку силу Туреччини, передусім призначену для «тюркського світу»: Криму, частин Кавказу, країн Середньої Азії. У РФ, до речі, книги самого Саїда Нурсі не раз забороняли за екстремізм, і навіть в окупованому Криму вже були випадки, коли імамів мечетей засуджували до штрафів за зберігання такої літератури» [10, с. 35].

Свою позицію щодо міжнародних відносинах між Туреччиною та Україною має Дж. Матос: «Обидві країни виявляють високий рівень толерантності, а їхні спільні зусилля можуть слугувати для інших держав регіону взірцем співпраці на високих етичних засадах, спрямованої на подолання взаємних кривд, які залишилися в історичній пам'яті» [6, с. 154].

М. Воротнок вважає: «Участь Туреччини в справах кримотатарського населення України не можна вважати планомірною експансією культурно-цивілізаційного та економічного характеру. Негативне ставлення до кримських татар та турецької присутності у Криму є наслідком як збереження стереотипів часів холодної війни, так і вже сучасного становища в інформаційному просторі на Кримському півострові, в якому домінують російські погляди антитатарського спрямування. Коректна позиція Туреччини й одночасне намагання Росії розіграти кримську карту дають підстави для висновку, що кримотатарська проблема є радше фактором російсько-українських, ніж україно-турецьких відносин» [1, с. 9]. Лідер кримотатарського народу М. Джамілев також висловився: «Звернення до кримотатарського фактору в україно-турецьких відносинах залежить від явної чи прихованої мети, яку переслідують автори» [2, с. 86]. Щодо питання кримотатарського сепаратизму А. Кадім зазначає: «Явище сепаратизму в сучасному політичному житті України не має підґрунтя, оскільки відкритих масових

проявів етнічної релігійної конфліктогенності в ній за доби незалежності не було і немає. Внутрішньополітична криза осені-зими 2013–2014 рр., що переросла у силове протистояння, була спровокована потужним втручанням Росії» [4, с. 41].

Враховуючи таку позицію, можна відстежити певні позитивні тенденції державних програм Турецької Республіки щодо турків-месхетинців, кримських татар, гагаузів. Туреччина і раніше була основним донором тюркських етносів, що проживають в Україні. У цьому контексті Туреччина відчуває себе опікуном усіх тюркських народів, що проживають на території пострадянських країн. Тому в процесі військового конфлікту на сході України в Туреччину було переселено чимало турків-месхетинців. Посол Туреччини в Україні зазначає: «Турків-месхетинців, які стали громадянами України, так само, як і кримських татар, ми сприймаємо як «міст дружби» в наших відносинах з Україною. Тому я думаю, що вони збережуть своє громадянство і їх зв'язки з Україною будуть продовжені» [7]. Такий підхід демонструє високий рівень дипломатичної культури з боку Туреччини. За заявою посла, з України будуть переселені всі бажаючи турки і татари, що проживали в зоні конфлікту, яким буде надане житло і робота: «Ці люди будуть перебувати в Туреччині як переселенці з наданням місця проживання. На першому етапі всім буде надано житло, воно готове. У питаннях отримання дозволу на працевлаштування їм буде надано всіляке сприяння» [7]. Вищезазначену тезу про те, що Туреччина виступає донором й опікуном усіх тюркських народів на території пострадянського простору, ситуація з турками-месхетинцями цілком підтверджує. Турецько-месхетинське міжнародне товариство «Ватан» оцінює чисельність громади в Україні у близько 10 тис. осіб, що компактно проживають на території Донецької, Миколаївської та Херсонської областей. Загалом ця інформація збігається з даними перепису населення 2001 р., де було зафіксовано 336 турків-месхетинців та 8 844 турків [8, с. 143]. Окрім переселення етнічних турків, влада Туреччини допомагає у будівництві житла для кримських татар і вимушених переселенців у Херсонській області. Також є приклади реалізації спільних проектів у сфері науки, культури співпраці міст та регіонів на території, що знаходиться поруч із зоною конфлікту.

Окрім гуманітарної політики, яку проводить Туреччина в Україні, варто виділити безпекове партнерство між Туреччиною, ЄС та Україною. Геополітичні процеси, що відбувалися неподалік Чорного моря, а саме намагання Кремля дестабілізувати ситуацію у пострадянських країнах (Молдова (Придністровський конфлікт 1992 р.), Грузія (2008 р.) і війна в Україні (з 2014 р.)), дали поштовх для трансформації специфіки політики Турецької Республіки і Російської Федерації в Чорноморському

регіоні, спрямованої на формування нової стратегії безпеки в теперішній ситуації. А. Кадім зазначає: «Запобігти подальшій сепаратизації Чорноморського регіону здатна політика налагодження партнерських взаємозв'язків між Туреччиною та Україною, що відкриває шлях до стабілізації та політичної гармонізації країн, належних до Чорноморського басейну. Відповідно, турецько-українське міждержавне партнерство на ниві безпеки здатне виконувати функції політичної, економічної та військової підтримки, що, безсумнівно, позитивно впливатиме на взаємовідносини різних країн та систему міжнародних відносин загалом» [4, с. 42]. Зокрема, така оцінка виглядає досить дивною, оскільки автор ігнорує присутність у Чорноморському регіоні Болгарії, Грузії, Румунії і найбільшого геополітичного гравця – Російську Федерацію, – розставляючи основні акценти на турецько-українську співпрацю без аналізу її військово-економічного потенціалу.

Враховуючи важливість політичного діалогу між Україною та Туреччиною для національної безпеки нашої держави, варто зазначити, що він є постійним і перебуває у стадії розвитку, наповнюючись реальним змістом та продуктивністю. На нашу думку, в ньому відсутня видима маніпуляція фактами і висловлюються чіткі позиції МЗС Туреччини щодо цілісності України і приналежності Автономної Республіки Крим до України. Незважаючи на різні політичні умови існування двох держав, обидві держави перебувають на стадії формування своєї ідентичності, оскільки курдське питання є одним із проблемних місць для Туреччини. Якщо Україна тільки почала конструювати власну національну ідентичність, Туреччина перебуває на стадії збереження власної ідентичності. Звідси походить пантюркізм деяких релігійно-політичних груп, що нині активні в Туреччині та пострадянському просторі. Тому збереження цілісності та органічного співіснування всередині держави – завдання номер один для обох держав. Звідси випливає посилення гуманітарної політики Туреччини щодо всіх тюркських етносів, що проживають поза межами цієї держави. В Україні активно розвивається кримотатарське питання у вигляді вивчення історії, формування кафедр кримотатарської мови в університетах, відкриття Кримського дому тощо.

М. Воротнюк зазначає «Якщо для України це лише питання укріплення своєї ідентичності, яка почала конструюватися, то для Туреччини – це збереження своєї ідентичності, що є боротьбою двох протилежних тенденцій (посилення секулярної та ісламської ідентичності). Постійна артикуляція ідентичності є засобом державотворення та, фактично, існування обох країн» [1, с. 13]. Незважаючи на подібну схожість у певних соціальних та екзистенційних питаннях, політичні системи цих двох країн не варто порівнювати, оскільки історичні та

соціокультурні передумови функціонування українського і турецького суспільства кардинально різні.

Міжнародна діяльність турецьких державних та мусульманських організацій в Україні являє собою сукупність мереж і різних шляхів, котрі не є централізованими, але спрямовані на конкретні проблеми, що формує враження централізованої гуманітарної політики Туреччини в Україні. Відсутність єдиного центру є ключовою ознакою глобалізованого суспільства, що характеризує неконтрольований рух людей, фінансових коштів, інформації в межах цих мереж. Зміцнивши своє становище в Чорноморському регіоні, Туреччина, діючи в межах політико-правової культури західних демократій, починає експортувати ідеї, методи та фінанси в країни, де проживає тюркомовне населення, здійснюючи істотний вплив на процеси, що відбуваються тут. Водночас формально присутність турецьких приватних чи державних організацій в Україні залишається на досить низькому рівні.

Міжнародні ісламські рухи, таким чином, формують нову «соціальність» тюркомовних мусульман в Україні або поза її межами (у ситуації турків-месхетинців) за допомогою гуманітарної політики і нових мусульманських інститутів – турецьких центрів, – освітню та видавничу діяльність. Ці процеси сприяють консолідації та розвитку людського і соціального капіталу тюркського етносу не лише в Туреччині, але і поза її межами. Враховуючи такий розвиток подій, Україна поширила свою співпрацю з офіційними представництвами Туреччини на своїй території. Відбувається активна співпраця між засобами масової інформації з метою популяризації культури одна одної. Це сприяє координації міжнародних культурних проектів, наприклад для протидії проросійської пропаганди на окупованій території Автономної Республіки Крим. Заохочуються контакти між науковими установами, наприклад, нещодавно відбувся міжнародний симпозіум в Національному університеті «Острозька академія» на тему інтелектуальної спадщини Григорія Сковороди та Саїда Нурсі [3]. Відбуваються поодинокі акції в Туреччині, які долучають кримотатарську діаспору для лобювання взаємних інтересів щодо окупованого Криму [9].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що активна політична і гуманітарна позиція Туреччини щодо подій на південному сході України в 2014–2016 рр. залишається стабільною і не змінює свого вектора. На жаль, він спрямований лише на представників тюркського етносу на території України. Щодо позиції України в цих відносинах можна зазначити, що активна інтеграція економічних та гуманітарних ініціатив Туреччини на території конфлікту відіграє позитивну роль у регулюванні гуманітарних проблем, що там виникають. Враховуючи діяльність не лише офіційних державних структур Туреч-

чини в Україні, варто зазначити, що їхня активність спрямована здебільшого на тюркомовне населення або нечисленні й самостійні громади мусульман і не становлять жодної загрози. З огляду на постійний розвиток подій на південному сході України, запропонована тема перебуватиме в актуальному форматі до моменту вирішення поставлених перед проблем Україною та Туреччиною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Воротнюк М. Туреччина: регіональний гравець з глобальними амбіціями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://docplayer.net/31932212-Rezюме-turechchina-krayina-otochena-realnisty-u-3.html>.
2. Джемільєв М. Крим і кримські татари в українсько-турецьких відносинах / М. Джемільєв // Україна–Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні: Матеріали міжнародної конференції, Київ, 10–11 квітня 2000 р. – Фонд Ф. Еберта; За ред. Андрійка В., Перепелиці Г. – К., 2000. – С. 86–87.
3. Дмитрук І. В Острозькій академії пройшов семінар, присвячений Саїду Нурсі та Григорію Сковороді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/34732-v-ostrozkij-akademiyi-projshov-seminar-prisyachenij-sayidu-nursi-ta-grigoriyu-skovorodi.html.
4. Кадім А. Турецько-Українське партнерство як чинник безпекової політики чорноморському регіоні / А. Кадім // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2015. – № 126. – С. 36–44.

5. Маначинський О. Туреччина і Україна / О. Маначинський // Спостерігач. – 1996. – № 23. – С. 13–14.
6. Матос Дж. Україна і Туреччина: безпека та співробітництво у Чорноморському регіоні / Дж. Матос // Україна–Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні: Матеріали міжнародної конференції, Київ, 10–11 квітня 2000 р. / Фонд Ф. Еберта; За ред. Андрійка В., Перепелиці Г. – К., 2000. – С. 154.
7. Посол очікує, що турки-месхетинці з України збережуть її громадянство у Туреччині [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/society/1222595-posol-ochikue-scho-turki-meshetintsi-z-ukrajini-zberejut-jiji-gromadyanstvo-u-turechchini.html>.
8. Сирінська О. Громада турків-месхетинців в умовах збройного конфлікту на сході України / О. Сирінська, М. Майоров // Східний світ. – 2015. – № 1. – С. 138–148.
9. У Туреччині біля російського посольства пройшов пікет на підтримку кримських татар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/WORLD/u-turechchini-bilya-rosiyskogo-posolstva-proyshov-piket-na-pidtrimku-krimskih-tatar-158863_.html.
10. Якубович М. Гюлен проти Ердогана: гібридний конфлікт? // М. Якубович // Український Тиждень. – 2017. – С. 34–36.
11. Ярош О. Теоретичні засади дослідження сучасних мусульманських рухів та організацій у контексті глобалізації / О. Ярош // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2014. – Вип. 10. – С. 46–57.